

KEES RIBBENS

Oorlogsbeleving met menselijke maten

Eigentijdse interesse in de Tweede Wereldoorlog

Meer dan zeventig jaar na dato is de interesse in de Tweede Wereldoorlog aanzienlijk. In de Nederlandse samenleving komt deze belangstelling op verschillende momenten en manieren tot uiting. Kees Ribbens onderzoekt in dit artikel hoe we vandaag de dag de oorlog een plek geven in onze collectieve herinnering.

Expositie De Tweede Wereldoorlog in 100 voorwerpen, 2014 (Jaco Klamer/HH)

Op 4 mei jongstleden verzamelden zich enkele duizenden mensen rond het Nationale Monument op de Dam en bij diverse lokale monumenten elders in het land. De Dodenherdenking op televisie werd gevolgd door niet minder dan 4,3 miljoen kijkers. Ook op andere momenten staat de oorlog in de belangstelling, zoals bij de jaarlijkse Indiëherdenking op 15 augustus. Dat de oorlog bovendien door het jaar heen velen bezighoudt, is eenvoudig af te leiden uit de imposante aantallen binnen- en buitenlandse bezoekers van het Anne Frank Huis. De bonte bezoekersrijen tonen tevens hoezeer de belangstelling voor dit verleden een internationaal fenomeen is.

Bonte verscheidenheid

Maar het bijwonen van herdenkingen en het bezoeken van musea en herinneringscentra zijn niet de enige manieren waarin de omgang met het oorlogsverleden vorm krijgt. De musical *Soldaat van Oranje*, die inmiddels meer dan twee miljoen bezoekers heeft getrokken, vormt een heel ander voorbeeld van deze interesse. Dit betekent niet dat elke theaterproductie over de Tweede Wereldoorlog meteen op een massaal onthaal kan rekenen. Zo trok de uitvoering van *Het meisje met het rode haar* aanmerkelijk minder publiek. Maar tezamen geeft dit wel een indicatie van de veelvormigheid waarin mensen in aanraking komen met de erfenissen van deze oorlogsperiode en waaruit zij desgewenst een keuze kunnen maken. En dan spreken we nog niet eens over andere mogelijkheden zoals het lezen van academische studies of historische romans, het bekijken van speelfilms en docu-

mentaires, of het verzamelen van oorlogsgelateerde objecten.

Van eenduidigheid in verschijningsvormen is dus geen sprake. Evenmin is er sprake van een eenduidige betekenis van de oorlogsgeschiedenis voor iedereen. Voor de één is de Tweede Wereldoorlog een vanzelfsprekend fenomeen, een pijnlijk maar toch vertrouwd gegeven uit de familiegeschiedenis misschien, dat voortdurend een plaats inneemt in het hedendaagse bestaan. Maar diezelfde oorlog is voor een ander veel eerder iets dat weliswaar bekend in de oren klinkt, maar hooguit een enkele keer als relevant of aansprekend wordt ervaren. Onbekend is de oorlog doorgaans niet voor Nederlanders in de vroege 21ste eeuw, maar de vertrouwdheid met deze historische periode is lang niet voor iedereen hetzelfde. In het onderwijs mag het onderwerp – als onderdeel van de nationale canon – verplichte kost zijn, daarbuiten is het in aanraking komen met de oorlog geregeld een keuze en niet steeds een vanzelfsprekendheid.

Belangstelling voor de oorlog

Om beter zicht te krijgen op dit fenomeen werd in december 2014 – in opdracht van het Kenniscentrum Oorlogsbronnen – een doorsnede van de Nederlandse bevolking van 10 jaar en ouder gevraagd wie geïnteresseerd was in oorlog, geschiedenis en een aantal andere onderwerpen van min of meer algemeen belang. Daarbij gaf één op de vijf respondenten aan in geschiedenis en/of oorlog geïnteresseerd te zijn. Naar alle waarschijnlijkheid zou een directe en specifieke vraag naar de interesse in de Tweede

Wereldoorlog door een veel grotere groep bevestigend zijn beantwoord.

Waar richtte hun belangstelling zich zoal op? Niet minder dan 64% van deze respondenten koos voor de Tweede Wereldoorlog. Omgerekend betreft dit 13% van alle Nederlanders (van 10 jaar en ouder). De belangstelling voor de Eerste Wereldoorlog, de Koude Oorlog en actuele oorlogen bleek vele malen kleiner te zijn. Kijken we naar de onderwerpen die belangstelling genieten dan springen voorts het leven van gewone burgers in oorlogstijd (31%), grote historische leiders (25%), Holocaust (22%) en militaire geschiedenis (20%) eruit.

De achtergrondgegevens van de mensen die geïnteresseerd zijn in de Tweede Wereldoorlog laten zien dat mannen aanmerkelijk vaker dan vrouwen geïnteresseerd zijn in de Tweede Wereldoorlog. De oorlogsgeneratie van 70 jaar en ouder is het meest geïnteresseerd, maar ook jongeren tot en met 15 jaar en personen tussen de 25 en 34 jaar blijken bovenmatig geïnteresseerd te zijn. Daarnaast valt op dat hoger opgeleiden zich belangstellender tonen dan lager en middelbaar opgeleiden (hoewel hoger opgeleiden aangeven juist minder geïnteresseerd te zijn in oorlog in het algemeen, vergeleken met lager opgeleide respondenten).

Bronnen voor herinneren

Films en televisie blijken voor geïnteresseerden in de oorlog en/of geschiedenis de meest gebruikte bron te zijn. Ruim tweederde van hen (71%) verwijst naar dergelijk materiaal als hun

bron van kennis. En die verwijzingen zijn zeker niet uitsluitend voorbehouden aan lager opgeleiden. Het belang van audiovisuele bronnen is dus aanzienlijk. Maar ook geschiedenisboeken – een verzamelcategorie waarin, zoals in de vorige categorie, zowel feitelijke als fictieve verhalen een plaats innemen – kunnen op een grote populariteit rekenen: zij worden door 64% van de geïnteresseerden genoemd, ook door veel hoger opgeleiden. Andere middelen die geraadpleegd worden door de respondenten zijn, op enige afstand, respectievelijk het bezoeken van historische plekken (49%), onderwijs (42%), en tentoonstellingen en musea (41%). Internet en apps scoren even hoog als kranten en tijdschriften (31%). Een kwart van de belangstellenden (25%) informeert zich met behulp van persoonlijke verhalen en gesprekken en zo'n 12% van de respondenten (met name de hoger opgeleiden onder hen) geeft aan gebruik te maken van een archief.

In het kader van het hiervoor genoemde onderzoek werd tevens aan een algemene steekproef van ruim 500 Nederlanders van 18 jaar en ouder direct de vraag gesteld hoeveel interesse men in de Tweede Wereldoorlog heeft. Van deze groep Nederlanders gaf 30% aan veel tot zeer veel (9%) interesse te hebben. Bij een iets grotere groep (41%) was er eveneens sprake van belangstelling maar minder uitgesproken: zij gaven aan niet veel, maar ook niet weinig interesse in deze oorlog te hebben. Een minderheid van 19% had weinig tot zeer weinig interesse.

De steekproef onder deze volwassenen maakt

niet alleen duidelijk dat de interesse in de oorlog door een groot deel van de bevolking gedeeld wordt. Uit de reacties op enkele stellingen bleek bovendien dat een overgrote meerderheid van hen (85%) meent dat deze oorlogsgeschiedenis niet alleen maar belangrijk is voor mensen die de oorlog zelf hebben meegemaakt. Bovendien onderschrijft 70% de stelling dat kennis over de Tweede Wereldoorlog helpt om de wereld van nu te begrijpen.

Oorlogsgestalten

De actuele betekenis die zodoende wordt toegeschreven aan de oorlog wordt echter niet door iedereen gedeeld. Bovendien wordt er niet elke keer dat de oorlog opduikt in het heden onmiddellijk een duiding aan verbonden. De interesse in de oorlog is op bepaalde momenten serieus en plechtig. Dan wordt er gewoonlijk een specifieke boodschap aan gekoppeld, bijvoorbeeld om mensenrechten te waarborgen. Maar op andere momenten kunnen burgers zich de Tweede Wereldoorlog als het ware toe-eigenen op een manier die ver verwijderd is van politieke interpretaties en die eerder lijkt op een vrijblijvende fascinatie.

De wijze waarop de samenleving vormgeeft aan de omgang met het verleden – een fenomeen dat kan worden aangeduid als de hedendaagse historische cultuur – reikt verder dan de min of meer officiële momenten en plechtigheden die voor iedereen zichtbaar (kunnen) zijn. Binnen deze historische cultuur is de Tweede Wereldoorlog prominent aanwezig. Deze positie berust echter niet alleen op formele herdenkingen of in brons

gegoten monumenten, maar komt evenzeer voort uit theatervoorstellingen en vakantiebestemmingen, uit bezoeken aan escaperooms of uit het spelen van een computergame. Ook hieruit spreekt een aanhoudende populaire fascinatie voor deze oorlog die, althans deels, met behulp van drie in elkaar grijpende elementen, verklaard kan worden.

Ten eerste is er het gegeven dat de alomtegenwoordig ogende verwijzingen naar de Tweede Wereldoorlog vaak het uitzonderlijke karakter van deze jaren benadrukken. Dat maakt de oorlog zowel vreemd als vertrouwd – hetgeen de interesse voor de oorlog versterkt en tegelijkertijd de hedendaagse betekenis van deze geschiedenis almaar bevestigt. Dit fenomeen bouwt voort op twee andere elementen.

Er bestaat, ten tweede, een algemene fascinatie voor oorlog: een fenomeen dat appelleert aan scherpe tegenstellingen, aan wezenlijke en morele kwesties, aan uitvergrote gevoelens en eigenschappen in een zeer gespannen situatie. Tegelijkertijd berust de interesse voor de oorlog, ten derde, juist in het daadwerkelijk historische karakter van de Tweede Wereldoorlog. Dat was een totale oorlog, die een breed spectrum van levensterreinen bestreek en daarmee veel ijkpunten voor herkenning biedt. Dat deze oorlog nog niet zo heel ver weg is in de tijd, speelt een belangrijke, maar geleidelijk aan kracht afnemende rol. Er zijn nog steeds mensen die het zelf hebben meegemaakt. En in een historische cultuur die – in tijden van toegenomen individualisering – veel waarde hecht aan ooggetuigen, is dat van groot belang. Het persoonlijke verhaal brengt de

complexe oorlogsgeschiedenis terug tot menselijke proporties en suggereert een rechtstreekse, onbemiddelde toegang tot het verleden.

Grenzeloze authenticiteit

De grote waardering voor authenticiteit speelt ook een rol bij de waardering voor – bij voorkeur tastbare – materiële sporen die steeds meer als zodanig herkenbaar zijn gemaakt. Op de oorspronkelijke historische locatie of elders in het herinneringslandschap, zoals in oorlogsmusea. Dit te bezoeken landschap kan ruim worden opgevat en blijft niet beperkt tot Nederland. Zoals Amerikanen en Japanners het Anne Frank Huis bezoeken, zo zijn Nederlandse toeristen te vinden op de Normandische invasiestranden of op de kampterreinen van Auschwitz en Birkenau. De uitwisseling van historische ervaringen en verbeeldingen van de oorlog vindt daarnaast ook plaats via het internet, een internationale bron van informatie over de Tweede Wereldoorlog, waarvan het gebruik almaar lijkt toe te nemen. De populaire oorlogsverbeeldingen die hier te vinden zijn, beperken zich geenszins tot een weergave van de Nederlandse oorlogsgeschiedenis. Het nationale kader van de herinneringen is hier minder prominent dan bijvoorbeeld bij herdenkingsplechtigheden.

Al met al is er een toegenomen ruimte voor een transnationale invulling van de uiteenlopende herinneringen en verbeeldingen van de Tweede Wereldoorlog. Het is de vraag in hoeverre meer bronnen, meer bereik en betere toegang tot informatie ook leidt tot andere accenten in het collectieve beeld van de oorlog en tot een andere

inschatting van het hedendaagse belang van deze oorlog. Populaire vertolkingen van oorlogsgeschiedenissen kunnen meer zicht bieden op de diversiteit van dit verleden. Maar nieuwe vormen kunnen ook gepaard gaan met beperkingen vanwege inhoudelijke selectiviteit of door inzet van presentatietechnieken waarmee niet iedereen even vertrouwd is. Voor sommigen blijft de Tweede Wereldoorlog bovenal het verhaal van de Duitse bezetting van Nederland. Anderen associëren die oorlog met de nationaal-socialistische Jodenvervolgung in heel Europa. En een derde groep kijkt wellicht vooral vanuit een mondiaal perspectief naar de militaire inzet van Amerikaanse of Frans-koloniale troepen bij het beëindigen van de strijd in Oost-Azië en West-Europa. De mogelijkheid om hierin eigen voorkeuren te laten doorklinken is aanzienlijk.

Dit kan leiden tot verdere versnippering van het levendige beeld: herdenkingen en musea hebben immers geen monopolie op de beeldvorming. Aan die veelvormigheid die onze hedendaagse samenleving weerspiegelt, zullen we moeten wennen. Het selecteren en waarderen van verbeeldingen en herinneringen is een dynamisch fenomeen – en de interpretaties en lessen die daaruit worden getrokken zijn niet steeds zo eenduidig als soms verondersteld wordt. De twee minuten stilte die veel mensen op 4 mei in acht nemen, staan niet per definitie symbool voor unanimiteit.

Referenties

Kenniscentrum Oorlogsbronnen, *De Nederlandse belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog. Hedendaagse interesse en informatiebronnen*. Amsterdam, 2015.

Ribbens, Kees, *Strijdtionelen. De Tweede Wereldoorlog in de populaire historische cultuur*. Amsterdam/Rotterdam: 2013.

Vree, Frank van & Rob van der Laarse, *De dynamiek van de herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context*. Amsterdam: 2009.

KEES RIBBENS is bijzonder hoogleraar 'Populaire historische cultuur en oorlog' aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en als senior onderzoeker verbonden aan het NIOD.